

ευρύτερο πρόβλημα της προϊούσας αντίφασης ανάμεσα στον οικονομικά, ιδεολογικά και πολιτιστικά αδιαίρετο χαρακτήρα της οικουμένης και στο διηρημένο και αποκλειστικό σύστημα της πολιτειακής συγκρότησης και οργάνωσης. Η αυθύπαρκτη και κλειστή Πολιτεία του παρελθόντος αντιστοιχούσε στην αντικειμενική δυνατότητα αναπαραγωγής μιας κλειστής πολιτιστικής κοινότητας. Η ανοικτή και ανοχύρωτη Πολιτεία της σήμερα δεν μπορεί πια να αντιστοιχήσει σε τίποτα το πολιτιστικά κλειστό και, κατά μείζονα λόγο, στην απρόσκοπτη αναπαραγωγή της αυτοτέλειάς του. Τα όρια της πολιτιστικής κοινότητας και οι προδιαγραφές της οποιασδήποτε νοούμενης πολιτιστικής ταυτότητας είναι ρευστά, ασαφή και κινούμενα. Οι πολιτιστικές κατηγορίες, κρυσταλλώσεις και ταυτίσεις διαρθρώνονται και αποδιαρθρώνονται ταχύτατα πιεζόμενες από μίαν ανέλεκτη συγκυρία μέσα στην οποία τίποτα πια δεν είναι σταθερό. Έτσι, το νέο συλλογικό συμβόλαιο που αναζητεί την κανονιστική και πολιτειακή του θεμελίωση βρίσκεται υπό συνεχή αίρεσιν και αμφισβήτησιν. Το πολιτειακό πρόβλημα είναι επώδυνα ανοικτό. Βρισκόμαστε ίσως μπροστά στην ανάγκη να συλλογισθούμε νέες μορφές πολιτειακής δόμησης, μορφές «πολυπολιτειακές» και «διαπολιτιστικές», που θα εκκολάψουν νέες μορφές ατομικών δικαιωμάτων, νέες διασυνδέσεις της επικράτειας και, ευρύτερα, του χώρου με εκείνους που τον κατοικούν και τον «νέμονται» μόνιμα ή προσωρινά, νέες πολιτιστικές πολιτικές που θα ξεπερνούν τα σύνορα και θα υπερβαίνουν τα διλήμματα ανάμεσα στην ενσωμάτωση ή τον πολυπολιτισμό. Η εθνικότητα «σε μια χώρα» είναι ίσως μια κατασκευή που τείνει, μακροπρόθεσμα, να αποδυναμωθεί.

Όλα αυτά όμως είναι υπόθεση του μέλλοντος, του άμεσου ή του απώτερου. Προς το παρόν, είμαστε όλοι υποχρεωμένοι να παλέψουμε με μόνα όπλα τα διαθέσιμα θεσμικά και ιδεολογικά εργαλεία. Και στο πλαίσιο αυτό, τα συνταγματικά κατοχυρωμένα ατομικά δικαιώματα και οι ατομικές ελευθερίες είναι οι μόνες υπάρχουσες δικλείδες ασφαλείας μπροστά σε ένα ρατσισμό που ορθώνεται απειλητικά από όλες τις κατευθύνσεις. Αν η ισχύουσα έννομη τάξη δεν μας παρέχει τις θεσμικές δυνατότητες να επιβάλλουμε έναν απόλυτα ελεύθερο και ισόνομο πολυπολιτισμό, και αν η εντεινόμενη κινητικότητα των πληθυσμών απειλεί να καταστρέψει την κοινωνική συναίνεση και να οδηγήσει σε νέες εκρήξεις, μπορούμε τουλάχιστον να είμαστε ανένδοτοι μπροστά σε κάθε παραβίαση ή απειλή των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών και μπροστά σε κάθε απειλή κοινωνικού αποκλεισμού. Και μπορούμε επίσης να ελπίζουμε ότι το ατελείωτο σχέδιο του διαφωτισμού θα μπορέσει, κάποτε, να επεκταθεί από το επίπεδο των κλειστών επικρατειακών Πολιτειών στο επίπεδο της οικουμένης.

Μορφές της κρίσης στο έργο του Νίκου Πουλαντζά

Εισαγωγή

Διαπιστώνοντας την έλλειψη θεωρητικής επεξεργασίας γύρω από την εξουσία και το κράτος ο Νίκος Πουλαντζάς αφιέρωσε το έργο του σε αυτά τα ζητήματα. Ήταν, λοιπόν, επόμενο ν' ασχοληθεί ειδικά με την πολιτική κρίση και την κρίση του κράτους.

Στο σχετικό δοκίμιο που αποτελεί τη συνεισφορά του σ' ένα συλλογικό έργο με τίτλο *Η κρίση του κράτους* («Οι σημερινοί μετασχηματισμοί του κράτους, η πολιτική κρίση και η κρίση του κράτους» [1976-ελλ. μετφ. 1978]), ο Πουλαντζάς διακρίνει τρία επίπεδα της κρίσης. Οι τρεις αυτές μορφές, οικονομική, πολιτική και ιδεολογική παρουσιάζουν η καθεμιά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, παρότι διαπλέκονται μεταξύ τους και συνεγγράφονται στο γενικότερο πλαίσιο της κρίσης του συστήματος.

Τίθεται και πάλι εδώ το πρόβλημα των σχέσεων ιστορίας και λογικής. Η καπιταλιστική κρίση και η κάθε της μορφή είναι βέβαια ιστορικά προσδιορισμένη. Είναι ωστόσο αδύνατο να αναλυθούν τα ιδιαίτερα ιστορικά της στοιχεία αν δεν υπάρχουν οι αναγκαίες θεωρητικές διευκρινίσεις και έννοιες.

Έτσι, κάθε ιστορική φάση ενός καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού χαρακτηρίζεται από έναν ιδιαίτερο συνδυασμό του οικονομικού και του πολιτικού στοιχείου, ένα συνδυασμό που κρυσταλλώνεται σε μια αντίστοιχη μορφή κράτους (βλ. Πουλαντζάς 1968, II, κεφ. 5). Οι λογικές αυτές διακρίσεις και αρθρώσεις (μορφή κράτους, μορφή κρατικής νομιμότητας, μορφή πολιτικού καθεστώτος) είναι απαραίτητες για ν' αντιμετωπισθούν διαφορετικά οι ιστορικές πολιτικές κρίσεις. Είναι φερ' ειπείν διαφορετική η κρίση εκφασισμού στην Ιταλία και στη Γερμανία (βλ. Πουλαντζάς 1976) από την πολιτική κρίση των κρατών που είναι εξαρτημένα από τον ιμπεριαλισμό (βλ. το βιβλίο του *Η κρίση των δικτατοριών - Πορτογαλία, Ισπανία, Ελλάδα*, όπου μιλά για την εγκαθίδρυση και την πτώση των δικτατοριών).

Διαφορετική τέλος παρουσιάζεται η κρίση στο παρεμβατικό κράτος που αναλαμβάνει το ίδιο να προωθήσει «έμπουσες» οικονομικές κρίσεις (ανεργία και πληθωρισμός ενορχηστρωμένα από το ίδιο αυτό κράτος [βλ. Πουλαντζάς 1976, σ. 53]).

Τα γενικά και τα ειδικά στοιχεία που εισάγει ο Πουλαντζάς φωτίζουν και την εσωτερική κρίση των γραφειοκρατικών καθεστώτων που τελικώς οδήγησε στην κατάρρευσή τους. Η επίσημη απολογητική των καθεστώτων αυτών δεν αναγνώρισε ποτέ την εσωτερική τους κρίση. Θεωρούσε μάλιστα ότι καθένα από τα τρία στάδια της γενικής κρίσης του ιμπεριαλισμού οδηγούσε αναπόφευκτα στην ενίσχυση του «σοσιαλιστικού στρατοπέδου» (το πρώτο στάδιο έφερε τον Οκτώβρη, το δεύτερο τις «Λαϊκές Δημοκρατίες» και το τρίτο τη συρρίκνωση των σφαιρών επιρροής του ιμπεριαλισμού).

Στο τελευταίο του βιβλίο ο Πουλαντζάς (1978, σ. 277-295) εντόπισε το πρόβλημα στη μορφή του κράτους και του πολιτικού καθεστώτος που εγκαθιδρύθηκε τον Οκτώβρη και συγκεκριμένα στην απόρριψη των αντιπροσωπευτικών θεσμών (Συντακτική Συνέλευση) υπέρ των αμεσοδημοκρατικών (Σοβιέτ). Ανεξάρτητα αν συμφωνεί κανείς μ' αυτήν την ανάλυση είναι φανερό ότι ο τρόπος επίλυσης μιας κρίσης εξουσίας έχει μακροπρόθεσμες επιπτώσεις. Ο ίδιος προκρίνει ένα συνδυασμό αντιπροσωπευτικών και αμεσοδημοκρατικών μορφών, παρότι κατά τη γνώμη μου προχώρησε πολύ πιο πέρα από την κριτική της Ρόζας στους μπολσεβίκους.

Είναι επίσης φανερό ότι ο οδηγός της δράσης, η θεωρία (δηλαδή ανάπτυξη της) είναι περισσότερο από αναγκαία σε τέτοια ζωτικά ζητήματα.

Γι' αυτό θα κλείσουμε αυτό το σημείωμα με μια αναφορά στην «Κρίση του μαρξισμού» (βλ. Πουλαντζάς, Μάρτης 1979), για την υπέρβαση της οποίας ο Πουλαντζάς εργάστηκε σε όλη του τη ζωή.

1. Η οικονομική κρίση

Οι καπιταλιστικές κρίσεις παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες ανάλογα με την ιστορική φάση την οποία διανύει ο καπιταλισμός. Σε καθεμιά απ' αυτές παρουσιάζονται εγγενή προβλήματα στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου, τα οποία πρέπει να εξετάζονται συγκεκριμένα. Το εγγενές εδώ λέγεται με την ισχυρή έννοια του αναγκαίου. Διότι σε κάθε του φάση ο καπιταλισμός πρέπει ν' αντισταθμίσει τον ιστορικό νόμο της τάσης πτώσης του μέσου ποσοστού κέρδους. Να κάνει τις αναδιαρθρώσεις εκείνες που επιτρέπουν μια νέα εκκίνηση.

Από την άλλη πλευρά υπάρχουν στο εσωτερικό κάθε τέτοιας περιόδου συγκυρίες κατά τις οποίες οι αντιφάσεις συμπυκνώνονται. Αυτές είναι οι κρίσιμες συγκυρίες, οι οποίες δεν πρέπει να συγχέονται με την αστάθεια που είναι γενικό χαρακτηριστικό μιας περιόδου. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι στην πορεία της κρίσης η έκβαση δεν είναι προδιαγεγραμμένη. Στο πλαίσιο μιας τελεολογικής αντίληψης η έκβαση μιας κρίσης συνδέεται με το τέλος του καπιταλισμού. Ξέρουμε πια ότι δεν είναι έτσι. Η έκβαση εξαρτάται από την πάλη των τάξεων.

Εκκινώντας, λοιπόν, από τις μεγάλες ιστορικές διάρκειες και καταλήγοντας σε στιγμές μπορούμε να διακρίνουμε τις εξής παραμέτρους: την ιστορική δυναμική

που οδηγεί στην κρίση, τη φάση του καπιταλισμού που ορίζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, τον εντοπισμό της μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της φάσης και, τέλος, τη διαμφισβητούμενη έκβασή της.

2. Η πολιτική κρίση

Κατά τον Πουλαντζά τα παραπάνω ισχύουν και για τις πολιτικές κρίσεις.

Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι μια οικονομική κρίση μεταφέρεται αυτόματα στο πολιτικό πεδίο. Έτσι, μια πολιτική κρίση μπορεί να προηγηθεί ή να έπεται της οικονομικής. Στη Γερμανία τα γεγονότα που οδήγησαν στην άνοδο του Χίτλερ (1933) απέχουν αρκετά από το οικονομικό κραχ του 1929. Αντίθετα στη Γαλλία ο Μάης του '68 «προηγείται» της οικονομικής κρίσης. Αν δεν λάβουμε υπόψη μας τις αποκλίσεις αυτές, δεν μπορούμε να συλλάβουμε τις αρθρώσεις της μιας με την άλλη.

Η πολιτική κρίση δεν περιορίζεται σε κρίση των θεσμών ή του πολιτικού συστήματος. Ανάγεται, τελικά, στις μορφές που παίρνει η ταξική πάλη στα διάφορα επίπεδα: στους κόλπους του συνασπισμού εξουσίας, στις σχέσεις αυτού του συνασπισμού με τις δορυφορικές τάξεις, στην αστική πολιτική σκηνή, όπου και η κομματική εκπροσώπηση τάξεων ή ταξικών μεριδίων, και, τέλος, στην ίδια την κρατική εξουσία και τους κρατικούς μηχανισμούς.

Έτσι, κατά την περίοδο της κρίσης στο εσωτερικό του συνασπισμού εξουσίας οξύνονται οι αντιφάσεις μεταξύ των διαφόρων μεριδίων του κεφαλαίου. Αμφισβητείται ο διευθυντικός ρόλος ενός τμήματος από άλλα τμήματα. Κι επίσης ορισμένες τάξεις που αποτέλεσαν παραδοσιακά στηρίγματα του συνασπισμού εξουσίας, αποστασιοποιούνται.

Επειδή αυτό το τελευταίο σημείο μάς αφορά ιδιαίτερα, θα ήθελα να παραθέσω ένα κομμάτι από το βιβλίο του Πουλαντζά *Οι κοινωνικές τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό* [σ. 413, 414]. Παρότι ο συγγραφέας αναφέρεται στην περίπτωση της Γαλλίας, ο συλλογισμός είναι πολύτιμος και η εμβέλειά του είναι πλατειά. Φτάνει να τοποθετηθεί στις δικές μας ιστορικές παραμέτρους, την ΓΚΑΤ και την ΚΑΠ, καθώς και το χτύπημα των μικρομεσαίων από το μεγάλο βιομηχανικό και εμπορικό κεφάλαιο - άμεσα και μέσω του κράτους. Λέει, λοιπόν, ο Πουλαντζάς:

«... Η γαλλική αγροτιά, συμπεριλαμβανομένων και των αγροτών με μικρά αγροτεμάχια, στάθηκε ένα από τα κυριότερα οχυρά του αστικού καθεστώτος και ένα από τα κυριότερα εμπόδια στη σοσιαλιστική επανάσταση σε μια χώρα γνωστή για την εξαιρετική και παραδειγματική μαχητικότητα της εργατικής τάξης. Η ιστορική (για τον εαυτό της) αξιοσύνη της αστικής τάξης συνίσταται στο ότι κατάφερε, με μια σειρά συμβιβασμούς, να στηριχτεί στη μικρή αγροτική ιδιοκτησία, της οποίας η υποστήριξη δεν της έλειψε ποτέ στις κρίσιμες καμπές της πάλης των τάξεων. Από τους δύο Βοναπάρτηδες ως την Κομ-

μόνα, και από την κρίση που ακολούθησε τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο ως το Λαϊκό Μέτωπο και τον γκωλισμό, ο κατάλογος είναι μακρύς. Από την άλλη μεριά, ιστορική αποτυχία των καθοδηγήσεων της εργατικής τάξης ήταν ότι δεν μπόρεσαν ή δεν ήξεραν να σφυρηλατήσουν και να στερεώσουν μια εργατο-αγροτική συμμαχία στη Γαλλία, εκτός ίσως, για ένα τμήμα της φτωχής αγροτιάς, κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και την αντίσταση, Δεν πρόκειται εδώ καθόλου να επιμερίσουμε ευθύνες, αλλά να διαπιστώσουμε γεγονότα. Η γαλλική φτωχή αγροτιά πλήρωσε ακριβά, και δεν έπαψε να πληρώνει, την υποστήριξη της στην αστική τάξη ενάντια στην εργατική τάξη: αλλά και η εργατική τάξη το πλήρωσε επίσης. Έχουμε ασφαλώς λόγους να πιστεύουμε ότι αυτό που απομένει από τη φτωχή αγροτιά θα καταφέρει να συνειδητοποιήσει τα πραγματικά ταξικά του συμφέροντα, αν και η συμπεριφορά του, ακριβώς σ' όλη την πορεία της γοργής εξαφάνισής του τα τελευταία χρόνια, δείχνει ότι το φορτίο του παρελθόντος βαραίνει ακόμα, με μερικές εξαιρέσεις, πάνω της. Αλλά, αν και η συμμαχία αυτή παραμένει πάντα *πολύ σημαντική*, μπορούμε να πούμε ότι, οπωσδήποτε το παιχνίδι κρίθηκε. Ο οριζοντας από την άποψη αυτή, δεν είναι πια η ίδια η φτωχή αγροτιά σαν τάξη της υπαίθρου, αλλά τα παιδιά των αγροτών που διωγμένα από τη γη, εργάζονται στα εργοστάσια και στις πόλεις, καθώς και οι "εργάτες γης".

Έτσι η μαζική ανάπτυξη της μισθωτής εργασίας στις πόλεις και της νέας μικροαστικής τάξης, σε σύνδεση με την προλεταριακή αντικειμενική πόλωση των μερίδων της που περιλαμβάνουν την μεγάλη πλειονότητα αυτών των μισθωτών, αποτελεί την νέα ιστορική ευκαιρία της σοσιαλιστικής επανάστασης στη Γαλλία. Όχι πως η γαλλική αστική τάξη δεν προσπάθησε και δεν πέτυχε, για μεγάλο διάστημα, να στηριχτεί και στη μικροαστική τάξη των πόλεων: το φαινόμενο, μεταξύ άλλων, του ριζοσπαστισμού-ιακωβινισμού μαρτυράει γι' αυτό. Οι προσπάθειες αυτές στέφθηκαν από επιτυχία προπαντός όσον αφορά την παραδοσιακή μικροαστική τάξη, σαν μέρος από το γενικό φαινόμενο της υποστήριξης που για καιρό πρόσφερε η μικρή παραγωγή και η μικρή ιδιοκτησία στη γαλλική αστική τάξη. Η υποστήριξη που αυτή είχε εξασφαλίσει από μέρους της νέας μικροαστικής τάξης, και που πάντα υπήρξε σχετικά περιορισμένη, εκφράστηκε ιδιόμορφα: με τη μορφή του δημοκρατικού ριζοσπαστισμού, μια και η γαλλική νέα μικροαστική τάξη δεν προσβλήθηκε διόλου από τα φασιστικά μαζικά κινήματα, όπως συνέβηκε με ορισμένες προηγμένες καπιταλιστικές χώρες.

Στη σημερινή ωστόσο εξέλιξη του μονοπωλιακού καπιταλισμού, οι ίδιες οι αντικειμενικές βάσεις αυτής της υποστήριξης είναι υπονο-

μευμένες, και τούτο με ριζικό τρόπο για τις πιο πάνω μερίδες της νέας μικροαστικής τάξης, μερίδες που παρουσιάζουν ακριβώς μια σημαντική ανάπτυξη. Αυτή είναι μια από τις βασικές αιτίες της υποβόσκουσας κρίσης ηγεσίας που ταράζει σήμερα την γαλλική αστική τάξη (και όχι μόνον αυτήν άλλωστε) και που μπορεί να έχει αποφασιστικές συνέπειες...»

Οι παραπάνω αντιφάσεις στο συνασπισμό εξουσίας, στη σχέση του με τάξεις άλλοτε δορυφορικές και τώρα κλονιζόμενες, πολιτικοποιούνται. Γίνονται αφετηρίες ενδοκομματικών αντιπαραθέσεων, αποσχίσεων και διασπάσεων που καταλήγουν συνήθως στη δημιουργία νέων κομμάτων.

Εξάλλου, η πολιτική σκηνή γνωρίζει τα φαινόμενα που είναι γνωστά ως κρίση εκπροσώπησης: παράλυση των αστικών διακλαδώσεων μέσα στο λαό, διάρρηξη πελατειακών δικτύων κ.τ.λ. Απ' αυτή την άποψη ενδιαφέρον στις μέρες μας παρουσιάζει ο αντιμεταρρυθμιστικός χαρακτήρας των άλλοτε μεταρρυθμιστικών σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων. Για να γίνουν ή να παραμείνουν κυβερνητικά τέτοια κόμματα, το κεφάλαιο απαιτεί τη θυσία ορισμένων από τα παραδοσιακά τους στηρίγματα.

Αν από τη δομική πλευρά περάσουμε στην εκτύλιξη της πολιτικής κρίσης, διαπιστώνουμε ότι δεν περιορίζεται σε μια στιγμή έκρηξης, μιαν ανάφλεξη. Αντίθετα είναι μια διαδικασία συνήθως μακριά, τότε με τάσεις ανοδικές και τότε με τάσεις ύφεσης που προετοιμάζουν στιγμές εκρηκτικές, χωρίς όμως να καταλήγουν πάντα εκεί. Ειδικότερα για την έκβασή της θα πρέπει να πούμε ότι η κρίση δεν οδηγεί πάντα σε επαναστατική κατάσταση (είτε σε κρίση εκφασισμού).

3. Η ιδεολογική κρίση

Κάθε πολιτική κρίση συνεπάγεται πάντοτε την ιδεολογική κρίση. *Καταρχήν* διότι η ιδεολογία διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στην αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων και άρα στην αναπαραγωγή του καταμερισμού εργασίας και των τάξεων.

Δεύτερον, διότι η ιδεολογία συγκροτεί τις τάξεις σε κοινωνικές δυνάμεις («τάξεις καθεαυτές») στην ορολογία του Μάρξ.

Τρίτον, διότι η άρχουσα ιδεολογία, δια των κρατικών θεσμών, παράγει τη συνείδηση των υποταγμένων τάξεων, κοντολογής την υποταγή τους.

Τέταρτον, διότι νομιμοποιεί το μονοπώλιο της κρατικής βίας.

Πέμπτον, διότι ενοποιεί το συνασπισμό εξουσίας στη βάση του γενικού πολιτικού συμφέροντος, καθώς και το προσωπικό της κρατικής μηχανής στη βάση της υπηρεσίας του ως άνω συμφέροντος.

Μιλώντας για την κρίση της άρχουσας ιδεολογίας, ο Πουλαντζάς δεν αναφέρεται μόνο στους ιδεολογικούς μηχανισμούς (σχολείο, μαζικά μέσα κ.λ.π.) και στην ιδεολογική νομιμοποίηση των κατασταλτικών μηχανισμών. Θεωρεί, και πολύ σω-

στά, ότι η ιδεολογική κρίση κλονίζει επίσης την οικονομική παρέμβαση του κράτους.

Αυτό το σημείο [1976, σ. 30 - ελλ. μτφ. σ.28] αναπτύσσεται στο επόμενο και τελευταίο βιβλίο του *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός* [1978, σ. 34]. Εκεί διαπιστώνει ότι οι λειτουργίες της καταστολής και της συναίνεσης από μόνες τους δεν επιτρέπουν να τεθεί υλιστικά το ζήτημα της αστικής και κρατικής εξουσίας επί των καταπιεσμένων μαζών. Πράγματι, αυτό που ονομάζουμε συναίνεση έχει πάντοτε ένα υλικό υπόβαθρο. Καθώς το αστικό κράτος δρα σ' ένα πεδίο ασταθούς ισορροπίας, είναι υποχρεωμένο να λαμβάνει θετικά μέτρα υπέρ των λαϊκών τάξεων, έστω κι αν αυτά τα μέτρα λαμβάνονται ως αποτέλεσμα της λαϊκής αντίστασης και πάλης. Ακόμα και ο φασισμός αναγκάστηκε να πάρει ορισμένα τέτοια μέτρα υπέρ των μαζών (απορρόφηση της ανεργίας, διατήρηση της πραγματικής αγοραστικής δύναμης ορισμένων λαϊκών κατηγοριών, στοιχεία πρόνοιας - πράγματα βέβαια που δεν αποκλείουν την εντατικοποίηση της εκμετάλλευσης).

Η διάσταση αυτή, σήμερα που διαλύεται μεθοδικά το κράτος πρόνοιας και που όλα τα κεκτημένα αμφισβητούνται, αποκτά εξαιρετική επικαιρότητα. Διότι αφαιρείται το ιδεολογικό υπόβαθρο της συναίνεσης.

4. Η δική μας κρίση

Αυτές οι τρεις μορφές - οικονομική, πολιτική και ιδεολογική - όταν μεταξύ τους διαπλέκονται συνιστούν αυτό που ο Γκράμσι ονόμασε «οργανική κρίση» του συστήματος. Είναι φανερό ότι η οργανική κρίση συναρτάται με αλλαγές του συσχετισμού δυνάμεων στα αντίστοιχα πεδία της ταξικής πάλης. Συμπεριλαμβάνει, δηλαδή, τις οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές αντιδράσεις των καταπιεσμένων τάξεων. Θετικά αυτές όλες εκφράζονται με την αντίσταση έως την απειθείση κατά της κυριαρχίας του κεφαλαίου. Εντατικοποίηση και πολιτικοποίηση των αγώνων, προσπάθειες αυτόνομης πολιτικής οργάνωσης ή ενίσχυσης των ταξικών οργανώσεων που υπάρχουν.

Φυσικά οι αγώνες αυτοί έχουν επιπτώσεις και στην αντίθετη πλευρά. Εντείνεται ο διχασμός μέσα στο συνασπισμό εξουσίας. Καταρχήν λόγω της τάσης πτώσης του ποσοστού κέρδους (βασική αιτία ανταγωνισμού ανάμεσα στα τμήματα του κεφαλαίου) που, σε τελική ανάλυση, οφείλεται στην πάλη των τάξεων. Έπειτα, ο διχασμός προκύπτει αναφορικά με την ακολουθητέα στρατηγική απέναντι σ' αυτούς τους λαϊκούς αγώνες.

Αυτές οι διαιρέσεις μεταφέρονται στο εσωτερικό των κρατικών μηχανισμών διασπώντας, επίσης, το προσωπικό που τους επανδρώνει. Μ' αυτή την έννοια, καθώς η ταξική αντίθεση διχάζει τον έναν από τους πόλους της - το αστικό στρατόπεδο - μπορούμε να πούμε ότι «διασχίζει» και όσα άλλα βρίσκονται εκεί: συγκεκριμένα το αστικό κράτος.

Μα δεν διχάζει μόνον τον έναν από τους πόλους της. Διχάζει και τον άλλο. Μ'

αυτή την έννοια μπορούμε να πούμε ότι η κρίση εκφράζεται και στην πλευρά των καταπιεσμένων με το αρνητικό αποτέλεσμα του διχασμού.

Πράγματι η ταξική ηγεμονία λειτουργεί διπλά - ενωτικά και διασπαστικά. Ενοποιεί και οργανώνει το συνασπισμό εξουσίας, διασπά και αποδιοργανώνει τον εχθρικό του πόλο.

Σ' ένα από τα τελευταία του κείμενα σχετικά με την κρίση του μαρξισμού, ο Πουλαντζάς καταρχήν αναφέρεται στην άρχουσα ιδεολογία, η οποία διευθύνει την αντιμαρξιστική επίθεση με στόχο την ιδεολογική αποδιοργάνωση του αντιπάλου. Εντοπίζει τρεις καθοριστικές διαστάσεις που αντιστοιχούν στην οικονομική, πολιτική και φιλοσοφική πρακτική της άρχουσας τάξης: το νέο φιλελευθερισμό, τον αυταρχισμό και τον ανορθολογισμό (ιρασιοναλισμό):

«Στο κοινωνικό-οικονομικό πεδίο, ο νεοφιλελευθερισμός προπαγανδίζει την ανάγκη να απελευθερωθεί η οικονομία από τις μέχρι τώρα κρατικές παρεμβάσεις μέσα στις συνθήκες της σημερινής δομικής οικονομικής κρίσης. Έτσι όμως αποκαλύπτει το τέλος της κείνσιανης πολιτικής και του Welfare State, αποκαλύπτει δηλαδή την οπισθοδρομηση του ρόλου της κοινωνικής πολιτικής του κράτους (κοινωνικές ασφάλισεις, επιδόματα ανεργίας κ.λπ.). Παρά ταύτα αυτός ο νεοφιλελευθερισμός αντιμάχεται το μαρξισμό προσπαθώντας να κάνει πιστευτό ότι το Γκουλάγκ εμπεριέχεται στον ίδιο το θεωρητικό του πυρήνα, όπως το σύννεφο εμπεριέχει τη βροχή».

Όσον αφορά την άρθρωση νεοφιλελευθερισμού και αυταρχισμού, ο Πουλαντζάς παρατηρεί ότι η αγοραία οικονομία έχει ιστορικά συνδεθεί με το δεσποτισμό. Μόνον ένα ισχυρό κράτος θα διαφυλάξει την κοινωνική ειρήνη και θα επιτρέψει μια πράγματι ελεύθερη δράση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Αυτό τουλάχιστον υποστήριζαν οι υπέρμαχοι του οικονομικού φιλελευθερισμού, άγγλοι φυσιοκράτες.

Σήμερα, με τη γενικευμένη αναδιάρθρωση η ασυδοσία των μονοπωλίων προϋποθέτει και απαιτεί τον κρατικό δεσποτισμό για να καταστέλλει αποφασιστικά και τμηματικά τις λαϊκές αντιστάσεις (κρίση βίας).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η δεύτερη άρθρωση μεταξύ οικονομικής - πολιτικής ιδεολογίας και φιλοσοφικής. Παλαιότερα η πρώτη συνδέεται με ορθολογικές φιλοσοφίες. Το 1979 ο Νίκος Πουλαντζάς κρίνει ότι το πλέγμα νεοφιλελευθερισμού - αυταρχισμού συνδυάζεται με τον ανορθολογισμό. Εκ πρώτης όψεως η πρόταση αυτή αντιφάσκει με τα δεδομένα. Πράγματι ο τεχνοκρατισμός που απλώνεται στις κοινωνικοπολιτικές σχέσεις έχει ως λογικό αντίστοιχο το θετικισμό. Αυτόν και οι περισσότεροι γάλλοι μαρξιστές (όπως, π.χ., ο Μπαλιμπάρ) θεωρούν ως κύριο ιδεολογικό εχθρό.

Ο Πουλαντζάς όμως κάνει μια διαλεκτική παρατήρηση που έχει αντικειμενική βάση. Διατείνεται:

α) Ότι ο τεχνοκρατισμός γεννά μια τάση φυγής από την κοινωνική πραγματικό-

τητα κι έτσι οδηγεί στον ανορθολογισμό.

β) Εφόσον η εσωτερικευμένη καταπίεση (εκπαίδευση, μαζική εξημέρωση) κερδίζει έδαφος έναντι της οργανωμένης φυσικής βίας, η αντίδραση των υποκειμένων συχνά αποκτά ανορθολογικό χαρακτήρα.

γ) Παρότι αντιφατικός προς το θετικισμό, ο ανορθολογισμός μπορεί να δράσει συμπληρωματικά μ' αυτόν κατά της μαρξιστικής θεωρητικής συγκρότησης. Αναλαμβάνει με επιτυχία κυρίως το έργο της εσωτερικής διάβρωσης, εκεί όπου αποτυγχάνουν τα θετικιστικά επιχειρήματα. Ένα πραγματικά αποκαρδιωτικό φαινόμενο είναι ότι απόστολοι αυτής της αστικής ιδεολογικής εκστρατείας ήταν διανοούμενοι μαρξίζοντες οι οποίοι, όπως λέει ο Πουλαντζάς, συναγωνίζονται σήμερα για το ποιός θα φανεί περισσότερο αντιμαρξιστής. Σχετικά θα παραθέσω εν εκτάσει αυτά που λέγει αναφερόμενος στην κατάσταση της Ελλάδας, γιατί φαίνεται ότι οι χειρότερες προβλέψεις του επαληθεύτηκαν.

«...Μετά την πτώση της δικτατορίας οι μαρξιστικές ιδέες κατέκτησαν σημαντική επιρροή στη νέα διανόηση και τους φοιτητές. Νομίζω όμως ότι η ιδεολογική συγκυρία θα μεταβληθεί σύντομα και στη χώρα μας και επειδή η εξωτερική επιρροή είναι σε κάθε περίπτωση ισχυρή, ιδιαίτερα τώρα που από κάθε πλευρά προβάλλεται η ανάγκη του εξευρωπαϊσμού μας και επειδή οι μαρξιστικές ιδέες δεν έχουνμπολιάσει ικανοποιητικά τις κοινωνικές επιστήμες στον τόπο μας. Γιατί πραγματικά, δεν μπορούμε να πούμε ότι έχουμε μια σημαντική αυτόχθονη μαρξιστική παραγωγή έργων που θα μπορούσαν να αντισταθούν στις ιδεολογίες του ιρασιοναλισμού, του εμπειρισμού και του νεοθετικισμού. Ήδη, άλλωστε, διαπιστώνονται ορισμένα πρόδρομα σημάδια. Ο νεοβεμπεριανός θετικισμός και, κυρίως, ο αγγλοσαξονικός εμπειρισμός αρχίζουν να αποκτούν σταθερά έδαφος, αν και δεν αποτολμούν να εμφανιστούν με το όνομά τους. Και επειδή στον τόπο μας είναι κανείς ό,τι δηλώσει, τα ρεύματα αυτά εμφανίζονται για την ώρα σαν «δημιουργικός» συνδυασμός και συνύπαρξη με το μαρξισμό.

Η ανάπτυξη αυτών των ρευμάτων θα είναι ιδιαίτερα επιζήμια όχι μόνο λόγω του βαθιά αντιμαρξιστικού τους χαρακτήρα αλλά, κυρίως, γιατί θα ανακόψουν τις δυνατότητες που δημιουργήθηκαν για την ανάπτυξη μιας αυτόχθονης θεωρητικής σκέψης. Πραγματικά, μετά την πτώση της δικτατορίας, παρουσιάστηκε ένα φαινόμενο νέο και εξαιρετικά ελπιδοφόρο: άρχισε να κατανοείται η ανάγκη μιας σοβαρής θεωρητικής προβληματικής που μόνο όταν υπάρχει είναι δυνατό να οδηγηθούμε σε επιστημονικές αναλύσεις που να ξεφεύγουν από την «αληθοφάνεια της καθημερινότητας» και το στενό ορίζοντα της εμπειρικής μερικότητας. Τα αντιμαρξιστικά ρεύματα που υπαινίσσονται, αντίθετα, κολακεύουν δημαγωγικά το από χρόνια καλλιεργημέ-

νο στον Νεοέλληνα πνεύμα της ευκολίας, παρόλο που ξέρουμε ότι δεν υπάρχει «βασίλική οδός» (της ευκολίας) προς την επιστήμη, όπως έλεγε ο Μάρξ. Έτσι, για έναν ορισμένο αριθμό νέων Ελλήνων επιστημόνων, στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό, ο μαρξισμός καταντά μια απλή φραστική χρήση μαρξίζουσας ορολογίας, όταν δεν είναι αγοραίο και υπεραπλουστευμένο προπέτασμα. Στα έργα τους οι θεωρητικές έννοιες καταντούν εμπειρικές κατηγορίες, πράγμα που ανοίγει το δρόμο σε μια σειρά συμβιβασμούς με την άρχουσα ιδεολογία. Παράδειγμα ορισμένες σύγχρονες μελέτες της ελληνικής πραγματικότητας, που ενώ αναφέρονται λεκτικά και εκ προοιμίου στην ανάγκη αναφοράς σε μια ταξική ανάλυση, είναι ανίκανες να προσφέρουν στις επιμέρους αναλύσεις τους την παραμικρή σοβαρή μελέτη της πάλης των τάξεων στην Ελλάδα...»

Είναι πολλά πράγματα που λέγονται σ' αυτό το παράθεμα και πολύ ωραία. Οι καιροσκόποι εμφανίζονται ως οργανικοί διανοοούμενοι της τάξης - φαινόταν - θάπρεπε να το έχουμε δει. Άλλωστε η μαρξίζουσα ορολογία του συρμού είχε προδιαγραφές εξυπηρέτησης των μετέπειτα ανοιχτών οριζόντων (προς την ενσωμάτωση, προς τη σοσιαλδημοκρατία). Κι αυτό θα έπρεπε να το έχουμε δει.

Πλην του διαβρωτικού αυτού φαινομένου υπήρχε και το κρατικό κομματικό δόγμα που εμφανίζεται ως μαρξισμός στις ανατολικές δεσποτείες. Και πολύ σωστά παρατηρούσε τότε ο Πουλαντζάς ότι δεν μπορούμε ν' αντιμετωπίσουμε αποτελεσματικά αυτές τις κρατικές ψευδεπίγραφες ιδεολογίες αν δεν διαθέτουμε ικανοποιητική εξήγηση των καθεστώτων που τις γέννησαν.

Σ' αυτά τα δύο επίπεδα (διάβρωσης και αντιπαράθεσης) χρειαζόταν ένα ιδεολογικό ξεκαθάρισμα ανάμεσα στη μαρξιστική και την αντιμαρξιστική σκέψη, ένα ξεκαθάρισμα που δεν έγινε ή δεν έγινε όπως έπρεπε να γίνει.

Κατά δεύτερο λόγο η σύνδεση του ιστορικού υλισμού με τις άλλες επιστήμες έγινε γρήγορα και βιαστικά. Ένα ιστορικό φρούτο μιας τέτοιας προχειρότητας είναι ο φροϋδομαρξισμός. Σ' αυτό το επίπεδο χρειαζόταν μια σοβαρή επιστημολογική κριτική που να διαχωρίζει κατ' αρχήν αντικείμενα, πεδία, μεθοδολογίες. Να διακρίνει πρώτα, και μόνον έπειτα να επιχειρεί, όπου είναι αναγκαίο και δυνατό, τις αρθρώσεις των διαφορετικών πεδίων. Χρειαζόταν - μα και πάλι δεν έγινε. Και είναι κρίμα, καθώς ο γάλλος ψυχαναλυτής Ζακ Λακάν με την επιστημολογική επαναθεμελίωση της ψυχανάλυσης έκανε πολλά για να ξεκαθαρίσουν αυτά τα πράγματα. Έτσι, μείναμε αποπλισμένοι μπροστά στους λογής εκλεκτικισμούς (κόκκινο + πράσινο, μαρξισμός + φεμινισμός, ιστορικός υλισμός + κοινωνική ψυχολογία κ.τ.λ.) που έκαναν θραύση στο πολιτικό πεδίο.

Τέλος, κι εκεί όπου ο μαρξισμός διαχωρίστηκε από τον καιροσκοπισμό, το δογματισμό, τον εκλεκτικισμό δεν κατόρθωσε να καλύψει τα κενά και τις ελλείψεις σε μια σειρά από βασικά θέματα. Η καθυστέρηση αυτή ωφέλησε τα μέγιστα στην ανασυγκρότηση της άρχουσας ιδεολογίας. Σήμερα μάλιστα αυτή η καθυστέρηση λει-

τουργεί προς όφελος των νοσταλγών των γραφειοκρατικών καθεστώτων της Ανατολής.

Είναι βέβαια άχαρο να προβάλλει κανείς τις δικές μας αδυναμίες και τις αντίστοιχες διορθωτικές δεοντολογίες. Η παρούσα κρίση του μαρξισμού είναι αλληλένδετη με την ήττα του εργατικού κινήματος που επιτρέπει την κρισιακή αναδιάρθρωση του κεφαλαίου και με την οργανωτική-πολιτική μας αδυναμία. Αν όμως δεν ξεπεράσουμε τη δική μας κρίση, δεν θα μπορέσουμε να δώσουμε μια ικανοποιητική απάντηση στην κρίση του συστήματος. Σ' αυτό μπορούμε να θυμόμαστε τον Νίκο Πουλαντζά που ποτέ όσο ζούσε δεν αντιμετώπισε τα «οικεία κακά» με ηθικολογίες. Αντίθετα με όλο του το έργο και με την κατακλείδα του προαναφερθέντος κειμένου μας άφησε, μας αφήνει κάτι που, επειδή είναι ζωντανό, μας καταπονεί μαζί και μας κάνει να ελπίζουμε:

«Μέσα από τα ερωτηματικά του, τις απορρίψεις αλλά και τις κατακτήσεις του, ο μαρξισμός μπορεί να μετατρέψει σε δημιουργική και σωτήρια την κρίση του».

Βιβλιογραφική Σημείωση

Νίκου Πουλαντζά: *Pouvoir politique et classes sociales* (Maspero: 1968), *Les classes sociales dans le capitalisme d'aujourd'hui* (Seuil: 1974), «Les transformations actuelles de l'Etat, la crise politique et la crise de l'Etat» (in *La crise de l'Etat*, P.U.F. 1976), *La crise des dictatures* (Seuil: 1976), *L'Etat, le pouvoir, le socialisme* (P.U.F. 1978).

Εκτός από το *Φασισμός και Δικτατορία* (ελλ. έκδ. Ολκός) τ' άλλα του βιβλία μεταφράστηκαν και εκδόθηκαν από τις εκδόσεις Θεμέλιο. Το κείμενο «Ο μαρξισμός περνάει κρίση» δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *ΤΑ ΝΕΑ* (19 - 20 Μάρτη, 1979).